

*SENYORIU I MUNICIPI A LA CATALUNYA
NOVA (SEGLES XII-XIX). COMANDES
DE MIRAVET, D'ORTA, D'ASCÓ I DE VILALBA
I BARONIES DE FLIX I D'ENTENÇA,
DE JOSEP SERRANO DAURA¹*

Tots els qui ja teníem coneixement de l'existència d'aquest treball des que es va defensar brillantment i pública com a tesi doctoral el 28 de maig de 1996 a la Facultat de Dret de la Universitat Pompeu Fabra, n'esperàvem amb delit la publicació, de la qual s'ha fet càrrec una editorial tan prestigiosa com la Fundació Noguera.

Aquesta extensa obra, de dos volums, conté un estudi magnànim i ambiciós sobre el senyoriu i el municipi a la Catalunya Nova, centrant-se més en concret en el territori que avui correspon a les comarques de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre, al sector sud-est de Catalunya, limítrof amb l'Aragó; i pel que fa a la cronologia, va des de mitjan segle XII, un cop acabada la conquesta cristiana, fins ben entrat el segle XIX, en extingir-se el règim senyorial.

Una de les coses que més criden l'atenció en apropar-se a aquest estudi és la gran quantitat de fonts emprades per a redactar-lo. Sense cap mena de dubte, la més important és l'abundant documentació practicojurídica localitzada en arxius diversos. També cal destacar en particular les cartes de població i els codis de costums propis que es van concedir als territoris objecte d'estudi; altres fonts jurídiques diverses, més la bibliografia particular de la zona i d'altra de general que Josep Serrano també ha emprat. Aturem-nos a veure un xic aquesta qüestió de les fonts emprades.

Pel que fa a les fons arxivístiques consultades, les més importants són les dels arxius municipals i parroquials (els pocs que han sobreviscut a les diferents guerres civils, amb documentació que en algun cas s'inicia al segle XIV i que arriba al segle XIX); l'Arxiu Reial (amb l'Arxiu de la Corona d'Aragó com a tercera font arxivística, gràcies al qual accedeix als fons de pergamins i de la Cancelleria Reial; després els fons de l'Audiència, de la Reial Audiència i de l'Audiència Territorial; segueixen els fons de les ordes militars del Temple i de l'Hospital de

1. Barcelona, Fundació Noguera, 2000, col·l. «Estudis», 25, 1.231 p., 2 v.

Sant Joan de Jerusalem; i finalment els fons del Reial Patrimoni i de la Generalitat); arxius senyorials (ha consultat l'Arxiu Històric Nacional, de Madrid, pel que fa als ordes del Temple i de l'Hospital; el d'Història de la Ciutat de Barcelona quan a la baronia de Flix i la Palma, i l'arxiu ducal de la Casa de Medinaceli pel que fa a la baronia d'Entença); arxius notariais (amb protocols de diversos notaris que han exercit a la zona estudiada; el més important és el de Tarragona, amb fons des del segle XIV; segueix el de Lleida amb protocols del segle XVIII, i el del districte notarial de Casp); i finalment els arxius particulars (amb escriptures dels segle XVIII i XIX, bàsicament de compravenda d'immobles, que acrediten la pràctica o almenys el reconeixement formal dels drets senyorials derivats de les relacions emfitèutic o feudals que es reconeixen encara a les acaballes del règim senyorial).

Pel que fa als textos publicats emprats per l'autor, cal esmentar les vint-i-una cartes de població i els set ordenaments de costums que es concedeixen a la zona del segle XII al XVII (Horta, Flix, batllia de Miravet, Vilalba, Torre de l'Espanyol, Benissanet, Ascó i Miravet). També ha disposat d'altres codis propis del país a efectes complementaris i comparatius: els uns especialment per l'ascendència i influència com els de Lleida, Tortosa i els Usatges i Costums de Barcelona; i d'altres que li han permès d'establir paral·lelismes i comparacions amb allò que es recull i es regula als codis de la zona, com són els de Tàrraga, Balaguer, Girona, Perpinyà, Rosselló, i el *Recognoverunt proceres* de Barcelona. També ha consultat en aquest sentit textos jurídics hebreus (els textos de la Misnà i la Guemarà publicats per Rabbinowicz) i sarraïns (bàsicament al llibre de la sunna i la xara dels sarraïns valencians).

Finalment, i pel que fa als textos jurídics i a la bibliografia, ha emprat textos jurídics generals com el *Liber Iudiciorum*, els Usatges de Barcelona, les compilacions de *Constitucions i Altres Drets de Catalunya* de 1495 i de 1704, les actes de les Corts catalanes publicades per la Real Acadèmia de la Història, els *Costums de Catalunya* i les *Commemoracions* de Pere Albert, el *Corpus Iuris Civilis et Canonici*, els *Fori Aragonum*, els Furs de València, les *Siete Partidas* i la *Novísima Recopilación*. També ha consultat obres de juristes com Fontanella, Càncer i Peguera, així com diverses col·leccions diplomàtiques, manuals i monografies relacionades amb la matèria objecte d'estudi.

Pel que fa a l'estructura, el treball s'inicia amb una breu introducció geogràfica, i s'estructura en quatre parts ben diferenciades.

La primera part, titulada «Els districtes senyorials», inclou una ressenya històrica del període anterior a la reconquesta de Ramon Berenguer IV amb referència a l'ocupació aragonesa prèvia. Tot seguit s'ocupa de l'establiment dels diferents senyorius políticament parlant, amb referència succinta de les diverses

donacions dels comtes reis que s'atorgaven, al procés repoblador que es va seguir a cada districte i a l'evolució de la seva població segons les dades que es conserven des del segle XIV fins al XVIII. Finalment, es dedica un apartat als conflictes que van enfrontar les monarquies d'Aragó i Catalunya justament pel territori que comprenien els districtes templers fins a l'Ebre, amb les reivindicacions locals que hi havia.

En la segona part, titulat «El Dret», es reconstrueix l'ordenament jurídic que regia a la zona i en concret a cada districte. En aquest punt, Serrano distingeix tres apartats: un primer, sobre la vigència del dret general català a la zona fins a la concessió dels primers codis de costums propis (període que va cloure el 1319, quan l'atorgament del codi de Miravet); en segon lloc tracta dels drets propis que van sorgir a cada districte senyorial; i en últim terme es refereix a la promulgació del Decret de Nova Planta i la seva incidència sobre aquells ordenaments fins a l'extinció del règim senyorial.

La tercera part es dedica als «Col·lectius jueus i sarraïns»; a Serrano li ha semblat imprescindible ocupar-se també dels col·lectius humans que convivia a la zona estudiada, gairebé a tots els districtes. En cada cas es refereix als ordenaments jurídics propis que regien cada comunitat i a allò que preveïen sobre aquests la legislació general del país, i després passa a veure com s'organitzaven políticament i judicialment i quines eren les càrregues que havien de suportar en cada districte senyorial. En cada cas tracta dels processos de conversió respectius; i pel que fa als sarraïns, introdueix un tercer apartat dedicat als seus descendents conversos, els moriscos, i al procés d'expulsió que es va ordenar el 1610.

La quarta part, sota el títol general de «Les comunitats cristianes: senyories i municipis», constitueix el nucli o objecte essencial del voluminós estudi. En aquesta última part se centra primer en el règim senyorial i després analitza el municipi (universitat).

Pel que fa a l'estudi del règim senyorial, un cop referides les fonts documentals que segueix, reconstrueix el règim feudal que es va instaurar segons la primera documentació comtal de donacions particulars o d'actuacions de repoblament i la posterior estrictament senyorial. D'aquesta manera s'ocupa de l'establiment dels senyories segons les formes inicials feudals i alodials, amb una dedicació especial al domini i a la jurisdicció que els són propis i la seva relació amb el monarca. Tracta després de les castlanies i els subinfeudaments; continua amb l'establiment de la població cristiana, amb una atenció especial a les noves relacions feudoemfitèutiques que es van establir; i finalment, amb distinció de les actuacions reials i de les senyories, descriu les càrregues dominicals i jurisdiccionals que es van imposar als pobladors de cada districte.

Quant al municipi, se centra en les institucions polítiques i jurisdiccionals vigents en cada moment a tots els senyorius i universitats, amb detall dels organismes i dels oficials que es van instituir, als mitjans de control senyorial, al finançament de les universitats, etc. Tot això, però, amb distinció de dos períodes separats per la promulgació del Decret de Nova Planta de 1716. I encara afegeix un tercer apartat específic i relatiu a l'Administració de justícia, aspecte aquest del règim senyorial que Serrano ha cregut convenient tractar per separat atesa la seva pròpia identitat, i en tant que era una funció compartida entre la senyoria i la universitat, de manera més plena abans del Decret de Nova Planta i després limitadament per mitjà dels nous càrrecs municipals.

Tot i que recomanem a tot estudiós la lectura d'aquest interessant estudi, no per això deixarem ara de fer referència a les aportacions principals.

Serrano parteix de les primeres notícies documentades referents a l'ocupació cristiana aragonesa dels anys 1132 i 1133 de la zona, des de Riba-roja fins a Godall prop de Tortosa, amb tota la franja de terra que es troba entre els rius Algar i Ebre. El sector va tornar a mans sarraïnes, i finalment hi va haver la segona reconquesta cristiana i definitiva, entre els anys 1148 i 1163, pels exèrcits catalanoaragonesos de Ramon Berenguer IV i el seu fill Alfons I. I d'aquests comtes almenys destaca que es van desprendre del territori amb una certa brevetat entre 1153 i 1182 a favor de tres senyors: l'orde del Temple (els castells i termes de Miravet, Ascó i Horta), i els cavallers Bonifaci de Volta (Flix i la Palma) i Guillem de Castellvell (Móra, Garcia i Tivissa); que van mantenir els districtes territorials existents en temps dels sarraïns; que tots dos van actuar com a titulars del nou territori per dret de conquesta i assistits per una cúria mixta formada per cavallers aragonesos i catalans, i sempre en la doble qualitat de comte príncep o comte rei; que es van respectar els sarraïns vençuts, fins al punt que el mateix Ramon Berenguer IV els va concedir una carta de seguretat, però els va acabar concentrant tots al llarg de l'Ebre entre territoris que, com la Terra Alta, es van destinar a ser poblats exclusivament per cristians; i que en cap moment es va formular una declaració expressa sobre la incorporació dels nostres territoris al Regne d'Aragó o al comtat de Barcelona; però Alfons I va concedir a uns districtes determinats els Furs de Saragossa i va declarar la jurisdicció de la Cúria reial aragonesa.

Segons Serrano, al segle XIII a tots els dominis templers entre els marges drets de l'Algars i de l'Ebre va exercir la seva jurisdicció la Cúria de Saragossa, tot i que es van confirmar els drets propis que regien. Adverteix, a més a més, que els dominis laics van restar fora d'aquest contenciós catalanoaragonès. Però quan les Juntes aragoneses van reclamar als vassalls de l'orde que s'hi sotmetessin i que es regissin pels Furs d'Aragó, va sorgir la reivindicació de la seva cata-

lanitat al·legant que tots els seus territoris van ser poblats segons els Costums de Lleida. El dret propi que regia els dominis es va erigir en el fonament de les reivindicacions del Temple i dels seus vassalls defensant la seva catalanitat. Això no obstant, la discussió territorial va continuar i es va centrar entre institucions d'una monarquia i de l'altra, com són les Juntes i les Corts aragoneses i el batlle general i les Corts de Catalunya; el rei, comú a tots dos territoris, exercia una funció més pròpia d'àrbitre entre les institucions que li demanaven la intervenció, i en diferents moments al llarg del segle XIV va acabar considerant tots els territoris aleshores hospitalers com catalans. En qualsevol cas, als dominis del Temple es prova la vigència del dret de Lleida des d'un primer moment si es remet a les cartes de població que es van concedir des de la darrerria del segle XII; i al final del segle XIII hom comprova que en tots regien els Costums de Lleida i els Usatges de Barcelona, tots dos ordenaments com a propis.

Per la mateixa època s'acredita que a la baronia de Flix regia el dret de Tortosa, i que a la baronia dels Castellvell (que aleshores ja és dels Entença) eren vigents els Usatges i els Costums de Barcelona. Aquells drets propis importats d'altres territoris van ser substituïts successivament en alguns districtes per altres codis de costums, el primer dels quals va aparèixer el 1296 a Horta. I aquest nou codi, en gran part inspirat en els Costums de Lleida, seguia la tradició d'altres textos com els mateixos de Lleida i Tortosa, i declarava els Usatges de Barcelona, amb excepció dels mals usos d'intestia, cugucia i eixorquia, la seva primera font supletòria.

Pel que fa a les Constitucions de Catalunya no s'esmenten fins a l'aparició del codi de Costums de Miravet de 1319, que les va considerar la seva primera font supletòria i va desplaçar a un segon lloc els Usatges; així ho considera Serrano, atès que ja s'havien consolidat les Corts Generals catalanes des de 1283 i les seves disposicions eren reconegudes com a normes d'aplicació general a tot el país a manca de norma o precepte propi.

Respecte del dret comú, es va introduir a la zona, de la mà de l'orde del Temple, un institut eclesiàstic; l'autor ho acredita amb institucions determinades que apareixen en cartes i contractes que es van concedir des del segle XII (cal pensar en els elements propis de l'emfiteusi romana com el dret preferent del senyor a recuperar el ple domini del bé, o al lluïisme equivalent al 2 per 100; i a altres institucions canòniques típiques en establiment d'immobles fets per l'Església des del segle XI). Molts d'aquests preceptes no apareixen en canvi en documents similars que en la mateixa època formalitzaven els senyors laics. En aquest sentit, Serrano cita el document de 1210 de confirmació reial del domini de l'orde del Temple sobre Ascó, en què el rei assegura l'acte amb remissió, entre d'altres, als drets canònic i civil (o romà). Per primera vegada es distin-

geix entre el dret canònic i el dret romà, com a vigents i aplicables almenys pel que fa en aquell acte.

En la contractació privada, a partir de 1227 els documents notariais inclouen renúncies a beneficis del dret civil o romà; des de 1244 s'inclouen referències semblants i la remissió al decret (de Gracià); i des de 1268 es fa remissió general al dret canònic i al civil o romà. I justament a Horta el 1296, la segona i última font supletòria del dret propi són els *jura comunia*.

Finalment, pel que fa a l'ordenament jurídic de la zona, Serrano prova que al segle XIV es va posar de manifest l'intent indubtable de generalització jurídica que promovia la Corona, quan el 1347 el rei va declarar que els districtes de Miravet i Ascó pertanyien a Catalunya i va assenyalar que com els seus drets propis eren massa senzills i insuficients, s'havien de regir per les Constitucions i Usances de Catalunya i els Usatges de Barcelona. Aquesta disposició coincideix pràcticament amb les que es van dictar el 1344 per a Perpinyà i el 1380 per a Tortosa.

Sobre les comunitats de jueus i sarraïns de la nostra zona, Serrano parteix de la seva existència abans de la conquesta i prova la seva permanència gràcies a privilegis especials que van garantir el respecte dels ordenaments jurídics propis. La comunitat jueva va mantenir un *status* diferenciat, car gaudia d'una protecció especial dels monarques, malgrat que no en depenien particularment. En les Corts de 1283 es va confirmar la pràctica anterior segons la qual els jueus que vivien en viles i castells eren els senyors d'aquells sens cap privilegi especial. Tanmateix, sí que és cert que estaven subjectes a unes prestacions econòmiques periòdiques a favor de la Corona, que es recaptaven en un districte conegut com a *Collecta*, que comprenia determinades aljames fins i tot de regnes diferents.

D'altra banda, jueus i sarraïns s'organitzaven en aljames; però a la zona estudiada, segons els testimonis de Flix i Móra, ambdós col·lectius formaven una sola aljama i no dues. I ja aquella aljama s'integrava dins la universitat que componien tots els grups humans que vivien en un mateix terme; l'aljama era l'organisme polític propi dels pobles infidels, mentre que els cristians tenien el Consell General, i en cada comunitat a més hi havia uns magistrats, els jurats. Després hi havia un organisme comú que regia tota la universitat, i Serrano no descarta que els seus màxims representants fossin justament els jurats cristians. Finalment els jueus es van convertir o van ser expulsats el 1492; i pel que fa als sarraïns, els senyors es van oposar a les Corts de 1503 al fet que hom els obligués a convertir-se sota pena d'expulsió, però es van convertir entre el 1509 i el 1511.

A la quarta part, la més extensa de l'estudi, Serrano tracta el règim senyorial, amb referència als tipus de senyorijs que es van instituir a partir de les do-

nacions comtals. Segons el seu beneficiari, en distingeix dos: *a)* els *alodials*, propis de l'orde del Temple, que rebia els dominis en alou franc i lliure, i sota la fórmula de donacions que es feien a Déu i la seva Església però de què el Temple n'era dipositari, i sempre per la salvació de l'ànima del donant i dels seus; es va establir una relació especial entre l'orde i el comte, en tant que aquell no estava obligat ni tan sols a jurar fidelitat al rei ni a prestar-li cap servei en raó de les donacions fetes si no s'haguessin pactat expressament; d'altra banda, aquestes donacions incloïen expressament tots els habitants del territori, per la qual cosa Serrano dedueix que també implicaven l'alienació de la jurisdicció sobre els pobladors (cristians, jueus i sarraïns), amb la potestat judicial. Era una donació plena, i es confirma, per exemple, en les cartes de població que es concedien, quan l'orde es reservava tot domini, dret i justícia i els drets que se'n derivaven; *b)* els *feudals* de Volta i Castellvell, que van rebre castells i termes en feu a perpetuïtat, però amb subjecció a la potestat del monarca, amb el deure de fidelitat i altres càrregues pròpies de la institució; els dos donataris van acceptar el senyoriu superior del rei; i d'altra banda no s'esmenten els pobladors; només a Flix s'al·ludeix al *senioratico* i es va fer cessió dels *estachamentis* derivats de l'administració de justícia; i aquestes expressions fan suposar a Serrano que malgrat tot hom li va cedir el senyoriu o la jurisdicció sobre els pobladors i l'administració de justícia. Però en el cas de Castellvell, sembla que es tracti pròpiament d'un establiment feudal dominical i que el rei es reservi la jurisdicció sobre els habitants dels feus que donava; tanmateix, el 1205 a Tivissa el senyor administrava justícia i compartia la potestat amb el seu castlà.

Serrano sosté que el senyoriu feudal va seguir una certa evolució: el 1257 Jaume I va donar Flix a Teresa Gil i va declarar que ho feia en feu, i afegia que era en alou franc i lliure, amb indicació que li cedia tot domini, dret i el *mer imperi*. També és el primer document de la zona que inclou la triple distinció entre: *domini*, per la possessió del territori; *iura*, que Serrano entén que és equivalent a la jurisdicció en general en els àmbits tributari, legislatiu i personal, i *mer imperi*, concretament quant a l'administració de justícia criminal. Poc després, l'any 1262, Teresa Gil va vendre la baronia a Arnau del Bosch i la va transmetre amb la justícia, les calònies i altres drets judicials, amb el domini i la jurisdicció; també per primera vegada es fa esment exprés a la jurisdicció.

En tot cas, els elements que integren el senyoriu en tots els casos són dos, el domini i la jurisdicció que el rei cedeix, tenint en compte els dos tipus de donació, l'alodial i la feudal. Pel que fa a la jurisdicció senyorial, comprèn les potestats següents: *a)* la tributària, en tant que pot establir tributs com a prestacions patrimonials en diner i en espècie i talment s'hi podien incloure les prestacions personals que s'exigien; *b)* la legislativa, per quant el senyor fixava l'ordenament

jurídic propi de la comunitat (en concedir codis, privilegis, etc., o per mitjà de concòrdies o sentències judicials i arbitrals); c) la judicial, perquè tenia la facultat d'administrar justícia en l'ordre civil i criminal fins a l'última instància; d) i la personal sobre els vassalls: controlar la població, firmar o autoritzar l'establiment de població i atorgar el veïnatge i també els canvis de domicili dels vassalls.

Una altra aportació interessant de l'estudi de Serrano és la conjunció domini-jurisdicció, que comporta, entre d'altres, la titularitat dels termes i dels seus elements (boscós, aigües, plans, muntanyes, caça i pesca, etc.), que almenys al segle XVI es qualifiquen de domini públic, i en els quals es van establir els vassalls; els senyors detenen el monopoli de tot servei comunitari (forns, molins, ferreries, carnisseries, barques, etc.), i sols ells podien autoritzar-ne la instal·lació; en canvi només els ordes militars exercien la facultat d'establir mercats i llotges, mentre que la concessió de fires era potestat exclusiva del rei; i tots tenien la facultat de fixar els patrons dels pesos i de les mesures que usaven els vassalls.

Un altre aspecte important considerat per Serrano és el de l'establiment de la població cristiana, i cal distingir l'establiment en termes municipals i en immobles determinats, per mitjà d'un contracte peculiar. Efectivament, es concertava un contracte conegut com d'*establiment*, sigui amb la comunitat o amb cada individu, erròniament anomenat *emfitèutic* en al·lusió a la institució romana del mateix nom, segons l'autor. El contracte que es concertava com arreu de Catalunya contenia certament elements d'aquella institució, però configurats de manera diferent, i n'introduïa d'altres aliens a l'emfiteusi romana. Amb els contractes es feia la cessió a perpetuïtat dels béns en qüestió amb les millores; però mentre el dret preferent o de fadiga es recull en documents del segle XII, el de lluïisme o de participació en el preu de la venda o gravamen no es va introduir fins al 1224 amb la Carta de Vilalba. Tot i així, si a Roma el dret preferent s'exercia en terminis de dos mesos i la participació del senyor en el preu o gravamen és del 2 per 100, als dominis dels ordes militars i de Flix el termini de fadiga és de deu dies i a vegades de 30, i el lluïisme equival al romà del 2 per 100; però a la baronia d'Entença el termini de la fadiga és de trenta dies i el lluïisme, la quarta part.

El contracte d'establiment no és pròpiament, doncs l'emfitèutic romà, però des de 1280 s'usava l'expressió «d'establiment en emfiteusi», tot i que té elements d'aquella institució no del tot coincidents, i n'incorpora d'altres d'origen canònic i feudal. D'altra banda, a conseqüència de l'establiment a perpetuïtat en unes terres i uns habitatges, es va establir una altra relació de vassallatge; els homes que s'instal·laven al districte esdevenien vassalls del seu senyor. Eren homes

lliures i podien deixar i abandonar els béns cedits, però els perdien si ho feien sense l'autorització prèvia del senyor. Això no obstant, mentre romanguessin al territori, hi visquessin i treballassin les terres, a més del cànon anual que calia pagar en raó de l'establiment, havien de suportar altres càrregues i prestacions econòmiques i personals, de manera que es constituïen unes relacions especials que definim de *naturalesa mixta feudoemfitèutica* i que són pròpiament les que es coneixen com de *solidantia*, expressió altmedieval que a la zona estudiada es va començar a emprar a la darrera del segle XIII, com de fet el mateix terme de *vassall*. Fins aleshores, sosté Serrano, senzillament es parlava d'homes lliures propis del senyor; a partir d'aquell moment s'al·ludia a homes vassalls sòlids i propis, i ja des del segle XVI s'al·ludia solament a vassalls fidels.

La relació de vassallatge que sorgia a partir de la cessió de la terra implicava un vincle personal ampli, que es manifestava especialment en l'acte de prescripció de jurament i d'homenatge i que s'articulava bàsicament amb dos elements: d'una banda, la fidelitat del vassall (en sentit ampli, de satisfer el cens, d'explotar les terres i millorar-les, de tenir cura de l'habitatge cedit, d'usar els serveis comunitaris que monopolitza el senyor, i en definitiva de respectar el domini i la jurisdicció senyorial en tota la seva dimensió), i, d'altra, en el deure del senyor de protegir el vassall, els seus i els seus béns.

L'incompliment de qualsevol de les càrregues imposades permetia al senyor d'usar les diverses mesures de coerció que estaven al seu abast, com ara la confiscació dels béns (al segle XIV se'n deia *comís*), l'empara o embargament, la presó, el tancament de portes, etc. Recursos que també utilitzava quan el vassall no pagava el cens anual, atès que no es practicava el llançament de l'immoble.

Pel que fa als senyorius, Serrano posa de manifest que tots tenien una estructura organitzativa política, administrativa i judicial similar, ordenada jeràrquicament amb el senyor al capdavant i amb una sèrie d'oficials que van anar apareixent al llarg dels segles: el lloctinent, el procurador general, el governador, el batlle, el sotsbatlle, el saig, el corredor, etc. De tots ells destaca el batlle, oficial immediat a la comunitat que al segle XII s'ocupava d'administrar el patrimoni senyorial, recaptar els tributs i vetllar perquè els vassalls complissin els seus deures; i ja al segle XIII assumeix funcions de jutge i de control de la universitat (des del segle XVI també es va denominar *jutge ordinari*). El càrrec va subsistir amb la Nova Planta, bé que amb caràcter mixt, com oficial senyorial i reial.

El règim senyorial disposava d'uns sistemes de control dels oficials senyorials, alguns segurament inspirats en els que hi havia en relació amb els oficials reials: el sistema de *taula* o de *purga de taula* per la gestió del batlle; el de *visites*, i algun altre de nou que van introduir les Cartes del segle XVII, que a més de

preveure la purga de taula (bé que usant l'expressió castellana de *residència*) permetien que en qualsevol moment els vassalls poguessin denunciar els greuges que haguessin sofert del governador o del batlle.

Pel que fa al municipi, Serrano demostra que fins al segle XIII s'ha de parlar d'un règim comunitari assembleari que comptava amb un consell de *sapientes* i d'uns síndics que representaven la comunitat a l'exterior. Per tant, fins al segle XIII no es troba pròpiament una organització municipal en termes actuals, tot i que l'expressió de *municipi* és més pròpia del XIX. En qualsevol cas, a la darrera del segle XIII s'al·ludeix a la *universitat* i apareixen els jurats com a magistrats de la comunitat. *Universitat* com a comunitat que incloïa els diversos grups ètnics que la integraven; es parlava d'*Universitas seu comunitas*, com a ens polític amb personalitat jurídica i caràcter permanent. I a més es va introduir l'expressió *vila* referent al conjunt d'organismes polítics cristians.

El govern comunitari va evolucionar al llarg dels segles: en una primera etapa hi havia un consell o assemblea general que integrava tots els homes lliures del lloc (als quals podem identificar com els caps de casa que s'esmenten el segle XVI); al segle XVI es manté l'assemblea que es denomina *de caps de casa* però amb funcions molt específiques; hi havia també el Consell General (integrat per dues terceres parts dels caps de casa del lloc elegits per aquella altra assemblea general), i el Consell Secret (a manera de comissió permanent i restringit, elegit entre els membres del Consell General). Serrano afirma que les decisions i els acords es prenen en Consell General amb l'assistència dels jurats; i l'assemblea dels caps de casa es convocava per a qüestions determinades, com és l'elecció dels consellers, l'aprovació d'imposicions generals o per a la concertació d'un censal i gravar en garantia els béns de tots els veïns. També assenyala que no consta que es donés l'organització estamental típica, tan freqüent en altres zones del país (les *mans*).

Pel que fa al sistema de votació per a adoptar acords, almenys fins al segle XVI el que predominava era l'acord numèric de majoria (criteri romà); i a mitjan segle XVI es va introduir la fórmula canònica de *la major i més sana part*, concepte en si difícilment definible. Segons Serrano, a la vista d'alguns actes o acords, es requeria un quòrum d'assistència consistent en dues terceres parts dels membres de l'organisme de què es tractés, i després l'acord s'havia d'adoptar amb el vot de la mateixa proporció d'assistents. No es preveia en aquest cas la possibilitat que concorressin vots ponderats que poguessin *pesar* més que d'altres, atès que, com ja s'ha dit, no s'ha trobat una organització municipal de caire estamental. A més dels organismes de govern, la universitat tenia altres càrrecs com el del *mostassaf*, que Serrano troba per primera vegada el 1520; el *plegador dels comuns o missions* o *clavari*, el segle XVI, encarregat de la recaptació

dels ingressos municipals, i l'*escrivà municipal*, membre del Consell General, encarregat d'aixecar acta de les actuacions municipals. Pel que fa a l'elecció de jurats, mostassaf i clavari, assenyala Serrano que des del segle XVI s'utilitzava el sistema insaculatori, amb borses i boles o faves que extreia un nen de vuit, deu o dotze anys, segons el lloc. En qualsevol cas, els organismes de la Universitat exercien totes les funcions sota control immediat de la senyoria, que havia d'autoritzar qualsevol reunió i, a més, presidir-la i aprovar-ne els acords.

Quant als recursos econòmics de la universitat, s'establia el deure dels veïns de contribuir-hi segons criteris de capacitat econòmica; i a part, observa Serrano, des del segle XIV es va recórrer a altres mitjans extraordinaris, com les *sises* o *talles*, els *censals*, i una figura coneguda com el *vuitè* o *novè*, que equivalia a una proporció de la producció agrícola i ramadera (no necessàriament la que li dóna nom).

Amb la Nova Planta, es va abolir l'antiga organització municipal catalana i es va instaurar la castellana, en un procés realment ràpid, segons mostren algunes fonts de 1717. Van desaparèixer els antics organismes comunitaris, i els regidors van substituir els jurats, i eren elegits per la Reial Audiència a proposta dels regidors cessants. Per primera vegada, es va establir un règim d'incompatibilitats, pràcticament inexistent anteriorment. Es mantenia un ordre jeràrquic entre els regidors, amb un primer que es titulava regidor degà, que a la vegada substituïa el batlle i sotsbatlle en la seva absència, com a jutge ordinari. A mitjan segle XVIII es van generalitzar els termes de *comú* i *ajuntament*: el primer va substituir el d'*universitat*; i el segon es referia a la reunió dels càrrecs municipals, mentre que el *ple ajuntament* tenia lloc quan aquells es reunien amb el batlle. El sistema de votació dels organismes municipals era com l'anterior: el de *la major i més sana part* segons consta en les actes. Particularment importants eren les innovacions econòmiques que hi va haver: s'elaboraven pressupostos anuals (encara que l'exercici començava al mes d'abril), i es retien comptes anuals; però la gestió econòmica corresponia a la Junta de Propis i Arbitris presidida pel batlle, integrada pels regidors i per altres càrrecs municipals amb un dipositari i un secretari. Pel que fa als ingressos municipals, s'aplicava la legislació castellana de manera força restrictiva, que exigia als comuns que explotessin al màxim els recursos propis, i es dotessin dels que convenien abans d'imposar tributs als veïns.

Sobre l'administració de justícia, l'altra potestat senyorial, Serrano assenyala que fins a la darrereria del segle XIII hi ha notícies escasses. En un document de 1166 es fa referència a *kuria*; i reapareix una segona vegada en una carta de població de 1237. Això no obstant, el codi de Costums d'Horta de 1296 no fa referència a la Cort i només al·ludeix el batlle com a jutge. En canvi els Costums de Miravet de 1319 sí que distingeixen el batlle com a jutge de la Cort com a or-

ganisme i a la vegada lloc on s'administrava justícia. A part, a la darrerria del segle XIII s'acredita la pràctica del conegut *judici dels prohoms*. La intervenció dels jurats o prohoms (en absència d'aquells) era àmplia i diversa segons el districte senyorial. De totes maneres no es practicava a la baronia de Flix, malgrat que hi eren vigents els Costums de Tortosa, que sí que recullen la institució. Segons la documentació emprada per Serrano, la Cort es configurava com un organisme col·legial integrat pel batlle com a jutge, més els jurats i prohoms, l'escrivà i el saig.

Pel que fa a l'ordenament processal, s'imposava el principi d'agilitat, de tramitació ràpida; i quant a les formes, l'oral restava limitada a qüestions civils de quantia econòmica reduïda. Altres aspectes que cal destacar serien la necessitat de prova en tota causa, i tenia una importància especial la testifical; el reconeixement dels drets de defensa i de representació processals; l'establiment d'un important sistema de garanties processals per les parts entre les quals destaquen les fermances dineràries i personals, la presó i l'embargament; i l'autorització de mitjans coactius com el turment i el tancament de portes, excloïen les ordalies com la batalla i els judicis d'aigua i ferro. Pel que fa a l'ordenament penal, Serrano distingeix tres grans tipus de penes: les pecuniàries, les infamatòries i les corporals.

Un altre aspecte de l'administració de justícia és l'econòmic, de què també s'ocupa l'autor. I entre els drets establerts, cal destacar el *terç de la Cort*, allò que es percebia per la seva intervenció: la tercera part de la quantia econòmica que es discutia o de les indemnitzacions que s'exigien (pràctica que el *Liber Iudiciorum* condemna precisament perquè era abusiva, però la més generalitzada arreu del Principat). Al segle XVII es van fixar taules de tarifes, comunes normalment a totes les corts del districte. I a mitjan segle XVIII els drets de la Cort van passar a la Corona.

Amb la promulgació de la Nova Planta també es van introduir modificacions en l'organització judicial. Així va desaparèixer el *judici de prohoms*, i el batlle va continuar sent jutge ordinari, amb l'assistència d'un assessor que tramitava la causa i sota la seva responsabilitat formulava la sentència. Els senyors mantenien una segona instància civil amb la facultat de designar un jutge d'apel·lacions; en causes criminals, el batlle i el seu assessor instruïen el sumari i proposaven la sentència; després, tot es remetia a la sala corresponent de la Reial Audiència, que en supervisava l'actuació i confirmava la proposta remesa o en feia una altra de definitiva.

No és fàcil resumir el contingut d'una obra tan extensa com la present. Potser en part per això no hem sabut ser més breus. Escrita en un català elegant i al mateix temps senzill, sense estructures sintàctiques complicades, i amb un

estil ben acurat que en facilita si més no la lectura, aquest estudi s'erigeix des d'ara en una obra de consulta obligada per a tot aquell qui vulgui endinsar-se mínimament en la història del dret català. Certament, quasi tot hi apareix. No hi ha afirmació que no vagi acompanyada del document corresponent. En aquest sentit, les tesis recollides en aquest estudi resulten gairebé indiscutibles. Gairebé sempre no hi ha res més a dir, ni res més a afegir. I és que, efectivament, la reconstrucció historicojurídica que Serrano duu a terme en aquesta obra parteix bàsicament dels fons documentals ja referits (reials, senyorials, municipals i privats, de naturalesa jurídica diversa, judicial i notarial), la majoria inèdits. Es tracta de documentació pràctica normalment original o conservada per mitjà de trasllats notariais. L'autor recull allò que diuen aquests documents, i identificant a cada lloc la realització d'una sèrie de fets, la vigència d'un dret determinat, la introducció del dret comú, etc., i reconstrueix les diverses institucions que s'hi recullen, intentant fixar-ne l'origen, la introducció i la consolidació posterior, els principis que l'informen, l'objecte que persegueix, i la pervivència o la desaparició pels fets que es coneixen. Certament, Serrano en cap cas ha volgut construir un sistema propi, sinó senzillament refer aquell que realment reflecteix la documentació trobada i emprada, fugint de formular hipòtesis difícilment sostenibles. És ben cert que una obra d'aquesta mena es difícil que trontolli.

Potser és veritat que en algun moment el lector pot tenir la sensació de llegir quelcom ja sabut, ja sia perquè és recollit pàgines enrere, ja sia perquè són coses ja tractades per la historiografia. Un exemple seria el principi que les universitats per delegació senyorial exercien una facultat reglamentària que permetia de dictar ordenances sobre diversos aspectes de la vida comunitària, acompanyada d'una altra potestat sancionadora per a castigar econòmicament l'infractor d'aquelles ordinacions (vol. II, p. 906 i s.). Segons al meu entendre, no és tant que l'autor sigui reiteratiu en determinats aspectes com que necessàriament ha de passar diverses vegades pel mateix lloc en tractar les diverses qüestions i institucions que es proposa estudiar. Serrano és prou conscient que les parts primera i segona plantegen i exposen qüestions generals —moltes ja ben conegudes—, i després, en introduir-se a les parts tercera i quarta en altres més concretes i específiques, necessàriament ha de passar pel camí traçat prèviament. Certament, les parts generals ens donen una visió de conjunt de caràcter polític i jurídic que després ens permeten de concretar, amb l'ajut d'altres fonts, l'aspecte més institucional del treball.

Un treball d'aquesta mena difícilment es podia escriure en menys pàgines. Una altra cosa seria que l'autor s'hagués proposat des del principi centrar-se només en determinades qüestions, però com que el seu propòsit consistia a seguir en tot el que diuen les fonts, ho ha acabat reconstruint tot: el que ja havia reco-

llit la historiografia, i per tant, era ben sabut per tothom, i altres qüestions institucionals sobre el senyoriu i el municipi a la Catalunya Nova, fins ara inèdites. Proposar-se reconstruir tan sols aquestes, deixant de banda aquelles, hauria estat una altra opció perfectament legítima, però potser menys llúida. També dins d'aquest camp de les opcions legítimes, l'estudi s'hauria enriquit encara més si l'autor s'hagués proposat sortir un xic més sovint del marc territorial català per contrastar-ne la reconstrucció, sempre fidel a les fonts, amb el que recull sobre aquestes qüestions la historiografia peninsular i europea. L'autor d'aquest brillant estudi té talent més que suficient per a fer-ho d'aquesta altra manera, si s'hi engresca i s'ho proposa.

Per tot plegat no vull concloure aquesta recensió sense felicitar molt sincerament el doctor Josep Serrano Daura per aquesta esplèndida obra, felicitació que faig extensiva al doctor Josep Maria Font i Rius i al doctor Tomàs de Montagut i Estragués, atès que l'arribada a bon port i terra ferma d'aquest estudi també porta el segell i la garantia del seu valuós magisteri.

Anicet Masferrer Domingo
Universitat de Girona